

УДК 947.7

Щербак В. О.

СТАНОВЛЕННЯ КОНЦЕПЦІЇ «РУСЬКОГО НАРОДУ» І ТВОРЕННЯ ДЕРЖАВНОЇ ІДЕЇ В УКРАЇНІ

У статті проаналізовано витоки концепції «руського народу» через встановлення історико-генетичного зв'язку княжої Русі і козацької України. Акцентовано увагу на ролі Війська Запорозького у формуванні погляду на руський народ як самодостатню політичну спільноту та зародженні державної ідеї, що проявлялася у формі козацького автономізму.

Ключові слова: полемічна література, руський народ, козацтво, Україна, державна ідея.

У вітчизняній історіографії сьогодні досить помітним є напрямок дослідження Гетьманщини, її політичної, військової та соціальної історії. Не залишаються поза увагою і культурологічні та конфесійні процеси. Певне зацікавлення відзначається й у вивченні проблеми української державності ранньомодерної доби [5; 6; 17; 18]. Разом з тим, теоретичні аспекти тематики, як правило, лише означалися. Зважаючи на її масштаби, обмежимося питаннями ідеологічних та матеріальних засад відродження Української держави у XVII ст. як спадкоємниці княжої Русі.

На рубежі XVI–XVII ст. в Україні розпочинається якісно новий етап розвитку етнічних і культурних традицій, що виникають на ґрунті формування східнослов'янських версій реформаційної ідеології та ренесансно-гуманістичного світогляду. Характерною його рисою були нерозчленованість і взаємовпливи, які пояснюються певною незрілістю українського відродження і реформації та їх розвитку на одному хронологічному відрізку. Питання про правомірність віднесення країн православного регіону, в тому числі й України, до сфери поширення цих загальноєвропейських процесів залишається дискусійним [12, с. 6–8]. Разом з тим, важко заперечити їх вплив на культурне життя етносу.

У розвитку ідей ренесансно-гуманістичного напрямку проявляються оригінальні в концептуальному відношенні осмислення явищ. На пер-

ший план виходить сформована на вітчизняному ґрунті ідеологія Реформації, що відповідала потребам суспільної практики. Сформульовані концепції свідчили про виникнення своєрідної східнослов'янської версії реформаційної ідеології. Вони розроблялися і здійснювалися в межах двох напрямків. Представники першої з них в умовах реалізації положень Берестейської унії наголошували на самобутньому розвитку традиційних культурних форм, необхідності систематизації й перегляду канонів православної церкви. Приведення останніх у відповідність до вимог часу успішно було втілено в життя київським митрополитом Петром Могилою. Представники другого напрямку, зробивши вагомий внесок в оновлення православ'я, надавали перевагу самовдосконаленню як засобу боротьби за духовне відродження і єднання руського народу в ім'я захисту віри предків.

Ці два напрямки не існували відокремлено, а постійно перехрещувалися і впливали один на одного. Наслідком такого поєднання стала поява нових реформаційних та ренесансно-гуманістичних ідей, представлених у духовних творах, зокрема й полемічних. В останніх творчо перероблялася спадщина минулих віків, вагомість аргументів якої використовували автори в полемічній риторичі. Найвизначнішими культурно-освітніми центрами й інтелектуальними осередками в Україні були острозький, де, зокрема,

працювали Герасим Смотрицький, Христофор Філілет, Дем'ян Наливайко, Кирило Лукаріс, та київський, до якого входили: Захарія Копистенський, Лаврентій Зизаній, Тарас Земка, Йов Борецький та інші.

Одним з найважливіших питань полемічної літератури в процесі дискусії з опонентами стало звернення до історії хрещення Русі. Власне у ньому вбачалася першооснова, «свята старовина», до якої апелювали автори. Визнаючи поетапність процесу запровадження християнського віровчення, вони стверджували, що саме Володимирове хрещення означало його завершення. Знаменним чинником, на думку Захарії Копистенського, стало прийняття християнства не від «старого латинського Риму», а від «нового грецького», тобто Константинополя. В контексті історико-генетичного зв'язку з києво-руським минулим, що сприяло піднесенню церковного пошанування Володимира Великого, звучить і теза Йова Борецького у «Протестації» з приводу відновлення православної митрополії в Україні 1620 р. Автор назвав козаків спадкоємцями жителів княжої Русі: «...те плем'я чесного народу руського, з насіння Яфетового, котре Чорним морем і по-суху Грецьке Царство воювало. З того бо те військо покоління, котре за Олега, монарха руського, в своїх моносілах (човнах) по морю і по землі (приправивши колеса до човнів) плавало (та пересувалося) і Константинополь штурмувало. Се ж бо вони за Володимира Великого, святого монарха руського, Грецію, Македонію та Іллірик воювали. Се ж їхні предки разом із Володимиром хрестилися і віру християнську од Церкви Константинопольської приймали, і по день нинішній у тій вірі родяться, хрестяться і живуть» [3, с. 323].

Чимало зусиль до відтворення пам'яті про княжі часи і, зокрема, піднесення культу святого Володимира доклав київський митрополит Петро Могила. У творі «Літос» обстоюється теза, що сучасна йому Україна є спадкоємницею Київської Русі, а «народ руський» має власну історію, мову та церкву. На думку П. Саса, висновки, до яких дійшли книжники зазначеного часу «стали відображенням їхніх творчих зусиль щодо знайдення в давньоруському минулому моральної опори для своїх сучасників-співвітчизників, утягнутих у релігійну боротьбу за завоювання достойного місця в Речі Посполитій поряд з іншими народами... Висвітлення українськими книжниками історичної традиції християнізації Русі творило певний моральний фундамент і допомагало сучасникам усвідомити надійність та престижність своїх першовитоків, що так чи

так позначилося на орієнтації їхньої історичної свідомості...» [15, с. 157–158].

Історичні ретроспективи полемічної літератури стали основою генези теорії «руського народу». Ця концепція ґрунтувалася на уявленні про конфесійно-культурний субстрат руського народу та зводилася до ідеї його політичної свободи в тогочасному розумінні цих понять. Основні засади теорії були близькими до висловлених тез польських письменників XVI ст. М. Бельського, А. Гваньїні та М. Стрийковського щодо біблійних предків слов'ян і спільності їх походження, виведення назв народів від географічних об'єктів тощо. На думку письменників-полемістів, носіями ідеї вікової спадкоємності етносу були руські князівські роди, які виводили свої витоки з династії Рюриковичів. Це можна спостерігати у панегириках, присвячених князю Костянтину Острозькому, де заслуги останнього прирівнюються до заслуг Володимира Великого [13, с. 426]. Зокрема, Герасим Смотрицький у творі «Всякого чина православний читателю...» порівнює діяльність Костянтина Острозького із діяльністю хрестителя Русі: «Владимир бо свой народ крещенієм просветил, Константин же блаторазумія писанієм осветил» [19, с. 461]. Аналогічні мотиви звучать у творах Іпатія Потія та Захарії Копистенського.

Підвищений інтерес до епохи княжої Русі простежується і в Густинському літописі (1627 р.). Автор відзначав спільність назви східнослов'янських народів, які населяли «Європейську Сарматію». З часом, під дією різних чинників, вони набули інших найменувань – антів, венедів, аланів тощо. Наступним етапом еволюції стала диференціація, в якій чітко виокремлюється руський народ і в літописі протиставляється «ляхам», «литвинам» та «московитам». Територія цього народу, межі якої в цей час не були чітко демаркованими, означається як «Україна», де провідне місце належить козакам. У широкому розумінні цього слова «Україна» означала східні креси Речі Посполитої, розташовані на пограниччі з московськими та татарськими володіннями. Цілком закономірно, що дані реалії відбилися навіть у назві книги французького військового інженера, перебуваючого на службі польського короля, Гійома Левассера де Боплана «Опис України, кількох провінцій Королівства Польського, що тягнуться від кордонів Московії до границь Трансильванії, разом з їхніми звичаями, способом життя і ведення воєн».

Питання континуїтету історичного буття руського народу поступово набуває й підтексту політичного аргументу. Найбільш яскраво воно

постало у творі київського митрополита Йова Борецького «Юстифікація невинності», адресованому руським єпископам та королю Речі Посполитої Сигізмунду III. У формі звичній для свідомості цього часу шанованим визнається «давнє право і старожитні звичаї», а найвищим законом – природне право, яке трактується як боговстановлений моральний закон для суспільства. Виходячи з таких міркувань, вирізняються кілька компонентів концепції:

«1. Найвищою цінністю для руського народу є вольність, свобода, яка випливає з природного права. Ця свобода є давньою, давньою практикою життя, вона не подарована польськими королями, а існувала “за своїх князів”... Аж до кінця світу, поки існуватимуть народ і його князі, свобода незнищено переходитиме від одного покоління до іншого.

2. Формою реалізації свободи є добровільне підданство. Під час інкорпорації українських земель Короною Польською вольність народу підтверджена привілеями й королівською присягою. Тобто дотримання її є обов’язком правителя, що випливає як з морального “права старовини”, так і з писаних правових актів, де вона змінена привілеями, конституціями та присягами непорушно аж “до останніх віків”...

3. “Позитив”, яким уособлюється історична, психологічна й культурна самотність руського народу, – це моральні чесноти останнього: відданість свободі, до якої людина “прагне з природи”, вірність, доброзичливе ставлення до володарів, готовність накласти життям заради вітчизни, поборність, люб’язність тощо...

4. Благородний руський народ є одним із трьох народів-творців Речі Посполитої (мається на увазі польський, литовський і руський). “Як рівний до рівного, вільний до вільного” він “з’єднався в одне тіло” з “вільними народами польським і литовським”. Звідси висновувалася думка про те, що політичний статус, а також конфесійні права руського народу ні в чому не можуть бути приниженими» [14, с. 60].

Таким чином, свобода, вольності і привілеї розглядаються як самодостатні цінності руського народу. Вони сприяли утвердженню у політичній свідомості української православної шляхти права на оборону станових вольностей і «власної старовини». Особливо гостро дане питання постало після Берестейської унії 1596 р., коли актуалізувався конфесійний чинник в житті суспільства. Відстоювання православної віри стало важливою складовою діяльності руської еліти та осмислення руського народу як певної культурно-історичної сутності. Найбільш яскра-

во це представлено у творчій спадщині письменника і церковного ієрарха Мелетія Смотрицького. Зокрема, автор полемічного твору «Тренос» не обмежувався доведенням істинності православної догматики, а й обґрунтовував історичну та культурну самотність руського народу. Історичні корені, моральну основу та його ідентичність Смотрицький вбачає у належності до православ’я. Хоча згодом письменник відійшов від абсолютизації віросповідального фактора, що зрештою і привело його до уніатської церкви. Смотрицький означав територію поширення руського народу етнічними українськими та білоруськими землями.

Про значення конфесійного чинника в житті руського народу наголошувалося і в виступах української православної шляхти на сеймах та провінційних сеймиках. Так, у доповіді волинського чашника Лаврентія Древинського на варшавському сеймі 1620 р. зверталася увага на необхідність стабілізації політичного становища в Речі Посполитій перед турецькою загрозою, насамперед через заспокоєння православних: «В цій війні проти головного ворога Христа святого, сміливо можемо сказати, ваша королівська милість ледве чи не більшу частину контингенту буде жадати від народу нашого руського, а народ цей, коли й надалі не буде задоволений в своїх домаганнях і проханнях, як може заступати замість шансів, грудьми своїми вашу державу? Які може чинити старання для спокою від сусідів, коли немає внутрішнього спокою у себе вдома? З яким серцем, з яким почуттям буде гасити своєю кров’ю запалені мури вітчизни, коли не бачить, що погашено внутрішній вогонь запалених домашніх стін? Хто ж, Боже живий, не бачить цього на свої очі, які великі тягости, утиски й неможливі прикrostі терпить цей стародавній народ руський» [10, арк. 90]. Тут же наголошується на глибоких історичних коріннях народу, який готовий стати на захист держави за умови толерантного до нього ставлення з боку королівської влади.

Аналогічні мотиви в оцінці народу руського можна простежити і в заявах українського можновладця Адама Кисіля. У виступі на київському православному церковному соборі 1629 р. він наголошував на репрезентації руським народом «однієї релігії, одного богослужіння, одних обрядів», традицій духовної культури з княжої доби. Ці ж мотиви повторилися у посланні Кисіля депутатам сейму 1641 р., в якому автор поставив ряд спільних політичних вимог українського шляхетства. Аналізуючи природу конфлікту між православними та уніатами, він наголосив на проблемі релігійної свободи для різних станів руського

народу, які мали спільну культуру і моральні цінності. Звідси робився висновок про його рівноправність з польським та литовським, незважаючи на існуючу релігійну дискримінацію.

Означення руського народу в політичній думці було свідченням його утвердження в реальному житті українського суспільства кінця XVI – першої половини XVII ст. Спочатку він здебільшого розглядається як той, який зазнає утисків від польської влади. У листі львівського єпископа Гедеона Балабана за 1598 р. йдеться про переслідування «ненависних ворогів і супостатів наших – ляхів, які пильно стараються про це, щоб наш руський бідний народ унівець повернути і зовсім викоринити» [9, с. 82]. Аналогічні мотиви звучали і в проекті звернення до короля львівського братства напередодні сейму 1609 р.: «...утяжені естесьмо ми, народ руський, от народа польського ярмом над єгипетську неволю, же нас леч без меча, але горій між мечем з потомством вигублять, заборонивши нам пожитков і ремесел, обходов вшеляких, чим би только чоловік жив бути могл, того неволин русин на приржоной землі своєї руськой уживати, в том-то руськом Львові» [8, с. 102].

Проте згодом ситуація поступово змінюється із зростанням ролі у житті українського суспільства нової впливової сили – козацтва. Поєднання зусиль його чільників із верхівкою православного духовенства у справі захисту «стародавньої віри» давало позитивні результати. Вже в листі запорозького гетьмана Григорія Тискиневича до київського підвоєводи Михайла Холоневського від 29 травня 1610 р. містилося тверде запевнення: «За церковь нашу восточную а за веру греческую головы свои быхмы мели вси положити... и боронить словом нашим рыцарским обещуем» [1, с. 66]. Не лише обіцянку, а й дії можна спостерігати за гетьманування Петра Сагайдачного. Старший Війська Запорозького фактично виступив гарантом відновлення православної ієрархії в Україні. На зібранні представників народу руського: православного духовенства, шляхти, міщанства та козацтва у серпні 1620 р. прозвучало прохання до єрусалимського патріарха Феофана здійснити акт хіротонії вищих церковних ієрархів. У «Протестації» Йова Борецького, зокрема, зазначалося: «...люди лицарські та гарячі духом святолюбивим превелебності його (Феофана. – В. Щ.) сказали: Не був би ти патріархом, не був би ти пастирем добрим, не був би ти Христовим і апостольським намісником, якби превелебність твоя народові руському митрополита й

єпископів не посвятив і не зоставив, заставши нас тут переслідуваних і без пастирів» [3, с. 319–320]. А у жовтні Феофан висвятив Йова Борецького на митрополита київського і галицького та шістьох ієрархів у сан єпископів. Ця подія, безумовно, мала велике значення для православних. Водночас вона зачіпала й інтереси уряду Речі Посполитої, який протягом чверті століття викоринював православ'я в Україні. Але через складну політичну ситуацію однозначної реакції з Варшави не надійшло.

З фактом відновлення православної ієрархії змушений був рахуватися і сейм, оскільки уряд мав намір використати козацькі сили для відсічі турецькій агресії. Автор сеймового щоденника відзначив наполегливість послів Київського воєводства у захисті православ'я. Хроніст пояснював ситуацію тим, що козаки і чимало знатних людей взяли «релігію грецьку» під свій захист і присягнули, що не відступляться від досягнення мети [7, с. 45].

Знаменною подією в консолідації руського народу: української шляхти, козацтва та православного духовенства стала участь у Хотинській війні 1621 р. З 15 по 17 червня 1621 р. в урочищі Суха Діброва відбувалася козацька рада, на якій вирішувалося питання про похід проти турецької армії. На ній був присутній і виступив з промовою митрополит Йов Борецький. Він охарактеризував становище православ'я в Україні, від чого, за словами сучасника «гнівом сповнилися козацькі серця». У битві під Хотиним Військо Запорозьке відіграло провідну роль у протистоянні Речі Посполитої з Османською імперією. Це зумовило утвердження у суспільній свідомості бачення козацтва як символу слави руського народу, його надійного захисника.

Після відновлення церковної ієрархії в Україні та перемоги в Хотинській війні союз православного духовенства з козаками набуває якісно нового змісту. В творах тогочасних письменників чіткіше звучить ідея безперервності буття руського народу і сприйняття місця його проживання як священної землі предків. Ця територія історично пов'язується з Київським і Галицько-Волинським князівствами княжої доби. Формується погляд на руський народ як самодостатню політичну спільноту, чие існування санкціонується Божим промислом і легітимізується наявністю династичної князівської верстви. Невід'ємною складовою ланцюга історичної тяглості поряд з шляхтою визнається козацтво.

Підтримка козаками православної церкви виразно прозвучала в петиції, надісланій королю Сигізмунду III наприкінці 1621 р. У цьому

документі, доставленому до Варшави послами Марком Жмайлом, Павлом з Десни, Супруном і Богушем, викладена своєрідна програма козацтва, дана оцінка його місця і ролі в житті тогочасного суспільства. Відзначаючи свої заслуги перед державою, козаки відмовлялися «воювати державу цісаря турецького», за що просили зберегти «вольності старожитні і данини кров'ю заслужені» та розширити реєстрове військо. Козаки добивалися вільного найму на службу (з відома короля) до сусідніх християнських монархів, при цьому вимагали ліквідації унії і легалізації православної церкви в Україні [21, арк. 251–252].

Відмова короля задовольнити козацькі прохання зумовила розгортання збройної боротьби, в ході якої конфесійне питання залишалося актуальним. Воно стало постійною складовою у текстах універсалів, листів та грамот ватажків повстанців та проявлялося у їхніх діях протягом 20–30-х років XVII ст. В цей час у середовищі козацької спільноти формується погляд на себе як на «політичний народ», рівноправний із шляхтою, який виступає захисником прав і свобод «нашої руської нації». Яскравим прикладом домагання урівняння своїх лицарських прав із шляхетськими стало клопотання Війська Запорозького на сеймі 1632 р. про надання йому права обирати короля. В інструкції послам також зазначалося: «Всім їх милостям жителям Корони Польської і Великого князівства Литовського відомо, скільки бід, тривоги і утисків витерпів наш руський народ через унію. Через неї протягом кількох десятиліть не могло спокійно відправлятися богослужіння нашої грецької релігії, забезпеченої привілеями і присягами найясніших королів польських; через неї відбуваються великі спустошення церков, пригноблення духовенства... Тому доручаємо нашим послам просити панів сенаторів і окружних депутатів, щоб вони при обранні нового короля звернули увагу на наші вимоги і постановили, щоб наш руський народ не терпів більше таких утисків» [2, с. 340–341]. Даний прецедент засвідчив зростання політичної свідомості козацтва і його намірів утвердити свої права в суспільно-політичному житті України.

Одним із наслідків вального сейму, на якому був обраний королем Владислав IV, стало також прийняття «Пунктів заспокоєння обивателів Корони і Великого князівства Литовського руського народу грецької релігії». Офіційне визнання православної церкви, яку переважна більшість українського населення сприймало як священний центр збереження спадщини історичних,

культурних і релігійних традицій, мало велике суспільне значення. Православ'я перетворювалося на одну із найважливіших невід'ємних рис етнічної ідентифікації українців. Тому перехід православних в уніатство чи католицизм трактувався як відступництво і зрада.

На відстоювання козацьких прав у тісному союзі з православним духовенством нерідко вказували урядовці Речі Посполитої. Так, коронний гетьман Станіслав Конецпольський, аналізуючи результати повстання під проводом Тараса Федоровича, у своїй реляції на сейм 1631 р. писав: «Поспіли до них листи від декотрих осіб духовних і світських, де сповіщали, що їх віру нищать, церкви забирають, і просили, щоб за віру стали; ці намови роздратували чернь і всю Україну розбурхали, так що ніхто з тамошньої шляхти не був у безпеці в своєму домі» [16, с. 239]. «Боротьба за віру» не припинялася і після визнання рівноправності православної церкви в Речі Посполитій. В універсалі до населення від 1 жовтня 1637 р. козацький полковник Карпо Скидан зазначав, що «вороги народу нашого християнського руського, віри нашої старожитньої грецької, а саме, ляхи, маючи злий намір і забувши страх Божий, ідуть на Україну за Дніпро» [20, с. 60]. У спеціальному зверненні до реєстрового війська містився заклик до спільної боротьби «проти цих душманів наших і ворогів нашої віри» [22, с. 27].

Вже на початку XVII ст. спостерігалось прагнення Війська Запорозького до перенесення свого організаційного устрою на «волості». У рішенні вального сейму 1613 р. зазначалося: «Оскільки ці люди (козаки. – В. Ш.) не визнають нашої влади і самовільно вийшли з-під юрисдикції своїх панів, обравши собі своїх старшин і суддів, і не хочуть підпорядковуватися ніяким судам, окрім своїх отаманських, яких вони самі собі встановили, що й схиляє їх до злочинів, ми ліквідуємо їх юрисдикцію як ту, що суперечить загальному праву, і зобов'язуємо підкорятися властям по місцю проживання» [23, с. 122]. Процес козацького правотворення дістав новий імпульс із зростанням масштабів визвольного руху в Україні. У королівській інструкції на сеймики (грудень 1625 р.), наприклад, зазначалося, що козаки, «забувши віру і підданство, вважають себе окремою Річчю Посполитою, посягають на майно і життя невинних людей (шляхти. – В. Ш.), вся Україна в їх руках, шляхтич у своєму домі не вільний, в містах і містечках його королівської милості все управління, вся влада у козаків, які встановлюють власну юрисдикцію, свої права» [7, с. 285].

Творення козаками власних владних структур сприяло формуванню у їхньому середовищі погляду на терени свого проживання як на регіон, який мав би підпорядковуватися виключно королю. Переконавання зміцнилося із рішенням Куруківської угоди 1625 р. про формування шести полків Війська Запорозького на території Подніпров'я. Тому в ході повстання під проводом Тараса Федоровича козаки вимагали від коронного гетьмана Станіслава Конєцпольського вивести урядові військові підрозділи з «козацької території» за Білу Церкву. Корсунська козацька рада 1632 р. ухвалила рішення про недопущення «ляхів» на Лівобережжя і «за свою віру стояти по Дніпру» [4, с. 129]. Окреслюючи територію, де Військо Запорозьке мало б здійснювати владні функції, його ватажки вказували не лише на козацьке населення, а й на покозачених міщан та селян. У листі гетьмана Павла Бута до причин виступу 1637 р. відносився «важкий плач і стогін убогих людей, підданих й.к.м. пана нашого милостивого, котрі мешкають тут в українських містах» [11, арк. 312]. Суголосним є і звернення Дмитра Гуні до коронного гетьмана М. Потоцького, в якому керівник повстанців за-

кликав припинити «пролиття невинної крові християнської, як нас самих, так і невинних людей убогих» [4, с. 237]. Такі заяви давали підставу урядовцям для твердження про велику небезпеку масових народних заворушень в Україні і наміри козаків створити власну державу.

Отже, гуманістичні та реформаційні ідеї мали реальний вплив на культурне життя українського етносу кінця XVI – першої половини XVII ст. Ідеологічні пошуки, представлені у творах визначних мислителів Г. Смотрицького, І. Вишенського, Й. Борецького, З. Копистенського, В. Саковича зводилися до встановлення історико-генетичного зв'язку княжої Русі і козацької України. Ці історичні ретроспективи стали основою генези теорії «руського народу», яка набула чітких рис. Вони сприяли утвердженню в політичній свідомості української православної шляхти, духовенства та козацтва права на оборону «власної старовини». Символом її відстоювання стало православ'я, а реальним захисником – Військо Запорозьке. На ґрунті суспільно-політичної організації «козацького устрою» зароджується державна ідея, що проявляється у формі козацького автономізму.

Список літератури

- Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. – СПб., Видання XIX ст., 1865. – Т. 2. – 287 с.
- Архив Юго-Западной России. – К., 1863. – Ч. 3. – Т. 1. – 433 с.
- Борецький І. Протестація / І. Борецький // Пам'ятки братських шкіл на Україні. Кінець XVI – початок XVII ст. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 313–327.
- Воссоединение Украины с Россией. Документы и материалы : в 3 т. – М. : Изд-во АН СССР, 1954. – Т. 1. – 587 с.
- Горобець В. М. Влада та соціум Гетьманату. Дослідження з політичної та соціальної історії ранньомодерної України / В. М. Горобець. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2009. – 270 с.
- Гуржій О. І. Українська козацька держава в другій половині XVII–XVIII ст.: кордони, населення, право / О. І. Гуржій. – К. : Основи, 1996. – 223 с.
- Жукович П. Сеймовая борьба православного западнорусского дворянства с церковной унией / П. Жукович. – СПб., 1906. – Вып. 3. – 203 с.
- Ісаєвич Я. Д. Братства та їх роль в розвитку української культури XVI–XVII ст. / Я. Д. Ісаєвич. – К. : Наукова думка, 1966. – 252 с.
- Крип'якевич І. П. До питання про національну самосвідомість українського народу в кінці XVI – на початку XVII ст. / І. П. Крип'якевич // УДЖ. – 1966. – № 2. – С. 82–84.
- Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського. (далі – ІР НБУВ). – Ф. 306. – Спр. 74 (20). – 112 арк.
- ІР НБУВ. – Ф. II. – Спр. 13402. – 380 арк.
- Нічик В. М. Гуманістичні і реформаційні ідеї на Україні (XVI – початку XVII ст.) / В. М. Нічик, В. Д. Литвинов, Я. М. Стратій. – К. : Наукова думка, 1990. – 382 с.
- Плохій С. Від князя до гетьмана. Образ «протектора» в українському православному письменстві (друга половина XVI – перші десятиліття XVII ст.) / С. Плохій // Осягнення історії. Збірник праць на пошану професора М. П. Ковальського. – Острогож; Нью-Йорк, 1999. – С. 425–437.
- Сас П. М. Політична культура українського суспільства (кінець XVI – перша половина XVII ст.) / П. М. Сас. – К. : Либідь, 1998. – 295 с.
- Сас П. М. Витоки українського націєтворення / П. М. Сас. – К. : Ін-т історії України НАНУ, 2010. – 702 с.
- Селянський рух на Україні 1569–1647 рр. : зб. документів і матеріалів / [упоряд. Л. З. Гісцова, М. Г. Крикун, В. А. Смолій та ін.]. – К. : Наукова думка, 1993. – 534 с.
- Смолій В. А. Українська державна ідея XVII–XVIII століть: проблеми формування, еволюції, реалізації / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Альтернативи, 1997. – 367 с.
- Смолій В. А. Українська національна революція XVII століття (1648–1676 рр.) / В. А. Смолій, В. С. Степанков. – К. : Вид-дім «Києво-Могилянська академія», 2009. – 447 с.
- Смотрицький Г. «Всякого чина православный читателю...» / Г. Смотрицький // Українська література XIV–XVI ст. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 460–462.
- Щербак В. О. Антифеодальні рухи на Україні напередодні визвольної війни 1648–1654 рр. / В. О. Щербак. – К. : Наукова думка, 1989. – 127 с.
- Archiwum Główne Akt Dawnych w Warszawie. Archiwum Radziwiłłów. – Spr. 1166. – 287 арк.
- Dyariusz transakcyi wojennej między wojskiem koronnem a zaporoskiem... przez ojca Szymona Okolskiego. – Kraków, 1858. – 200 с.
- Volumina legum. – Petersburg, 1859. – Т. 3. – 427 с.

V. Shcherbak

FORMATION OF THE CONCEPT OF “RUS’ PEOPLE” AND CREATION OF STATEHOOD IDEA IN UKRAINE

The paper analyzes the origins of the concept of “Rus’ people” through the formation of historical and genetic relationship between Princely Rus and Cossack Ukraine. The attention is focused on the role of Zaporozhian Army in shaping the views on Rus’ people as an all-sufficient political community and the emergence of the state idea which is manifested in the form of Cossack autonomy.

Keywords: polemical literature, Rus’ people, Cossacks, Ukraine, state idea.

Матеріал надійшов 04.02.2014

УДК 94(477):355.311(092)“1632/1656”

Гаврилюк І. В.

КОМАНДНИЙ СКЛАД ПРИВАТНИХ ВІЙСЬК КНЯЗЯ ВЛАДИСЛАВА ДОМІНІКА ЗАСЛАВСЬКОГО ПРОТЯГОМ 1632–1656 рр.

У статті розглянуто командний склад приватних військ острозького ордината, князя Владислава Домініка Заславського у другій чверті XVII ст. Висвітлено принципи формування надвірних армій в Речі Посполитій, проаналізовано структуру офіцерського складу приватних формувань, подано біографії найвидатніших князівських офіцерів того часу та наведено роки служби восьми десятків представників командного складу військ Владислава Домініка Заславського у зазначений період часу.

Ключові слова: командний склад, приватні війська, Владислав Домінік Заславський, Річ Посполита.

В Європі під час розпаду середньовічної моделі організації війська та переходу до практики формування державних армій приватні підрозділи можновладців залишалися одними з небагатьох стабільно існуючих збройних формацій. Протягом XV ст. вони поступово перетворювалися на особисті гвардії того чи іншого достойника. В Короні Польській та Великому князівстві Литовському (далі – ВКЛ) від поч. XVI ст. почали формуватися надвірні війська певних магнатських родів, які незабаром перетворилися на окремі приватні армії. Упродовж XVII–XVIII ст. магнатські приватні формування відігравали помітну роль в житті усєї Речі Посполитої. Неодноразові спроби їх обмеження не приносили ніякого

успіху через специфіку державного устрою та соціальної структури Речі Посполитої.

Наведемо коротке визначення: приватні магнатські війська – збройні відділи, які різними засобами утримувалися у володіннях можновладців та використовувалися останніми для своїх цілей.

Дане дослідження присвячено командному складу надвірних¹ військ одного з найзаможніших

¹ Ми вживаємо слова «приватний» та «надвірний» як синоніми. На практиці ж приватне військо – це вся армія певного можновладця, натомість надвірною (бо знаходилася «на дворі», «при дворі») була лише його гвардія – елітний підрозділ приватного війська. Також, зважаючи на бідність джерельної бази, у дослідженні не розрізняються командний склад підрозділів Острозької ординації і офіцери власне приватних військ Владислава Домініка Заславського.